

BOLA TARBIYASIDA O‘ZBEK XALQ MAQOLLARI VA XALQ OG‘ZAKI IJODINING O‘RNI

Sadinova Zarina Ilxomovna

Oriental universiteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola bog‘cha yoshidagi va umumiy o‘rta ta‘lim maktab yoshidagi bolalar tarbiyasiga o‘zbek folklori qanchalar ta‘sir qilishi va o‘rni haqida. Hozirgi kunda folklor sohasini yanada rivojlantirish borasidagi amalga oshirilayotgan islohotlar, bolalar bilan olib boriladigan ma‘naviy-ma‘rifiy muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida.*

Tayanch so‘zlar: *Folklor, xalq ta‘lim vazirligi, konsepsiya, atrof-muhit, hayot qomusi, iqtisodiy tafakkur, zararli sifatlar, hay‘at majlisi, kengash, ijod sarchashmasi.*

Bolalar folklori - kichkintoylar olami bilan kattalar dunyosining o‘zaro uyg‘unlashuvi oqibatida yuzaga kelgan o‘yinlar, qo‘shiqlar va musiqiy poetik janrlarning yaxlit bir tizimiga aylangan xalq og‘zaki ijodiyotining o‘ziga xos tarmog‘idir. Shunga qaramay, o‘zbek bolalar folklori namunalarini to‘plash, nashr etish va ilmiy-estetik qiymatini o‘rganishga uzoq vaqt e‘tibor berilmay kelindi. XX asrning dastlabki choragi oxirlarida bu ishga kirishilgan bo‘lsada, u uzluksiz jarayonga aylanmadi. 1937-yilda chop ettirilgan „ Bolalar qo‘shig‘i“ to‘plamidan O.Safarov tartib bergan „ O‘zbek xalq ijodi“ she‘riyatida 1984-yilda bosilib chiqqan „ Boychechak“ to‘plamigacha kechgan sal kam yarim asrlik uzilish ana shu fikr dalili bo‘la oladi. O‘zbek bolalar folklorini o‘rganish 60-yillardan e‘tiboran izchillasha bordi.

Folklor hamma zamonlarda ham ijod sarchasmasi hisoblanib keladi. Shuning uchun ham insoniyat alla, qo‘shiqlar, afsonalar, ertaklar va dostonlarda o‘zining yuksak orzu umidlari, zavq shavqi-yu kurashlarini ifodalagan. Xalq og‘zaki ijodi o‘zining mazmunan rang-barangligi, yuksak g‘oyalar bilan yug‘rilganligi, juda kuchli, tarbiyaviy g‘oyalar va yaxshiliklarga, to‘g‘rilikka, mehnatsevarlikka xullas, xalq hayotining barcha tomonlari bilan uzviy bog‘liqligi bilan ham g‘oyatda e‘tiborlidir.

Kattalar hamisha o‘z farzandlarini o‘ylab yashaganlar - mehnat va ijod bilan shug‘ullanganlar. Bu jarayon ularda bola va uning taqdiri to‘g‘risida qayg‘urish majburiyatining tobora chuqurlashuvi tarzida kechib, talay qo‘shiqlarning to‘qilishiga sabab bo‘lgan. Ayniqsa, chaqaloqni parvarish etish mas‘uliyati behad katta bo‘lgan.

Bolalar folklyori ko‘pincha kattalar tomonidan ijod qilinadi. Misol uchun bola tarbiyasiga alla juda katta ta‘sir qiladi. Ba‘zi hollarda bolalar o‘z o‘yinchoqlari asosida o‘zlari ham alla, qo‘shiq to‘qiydilar. Bularning hammasi bir bo‘lib faqat yaxshi tarbiyani va ezgulikni, to‘g‘likni targ‘ib qiladi. Bolalar xalq og‘zaki ijodining pedagogika bilan bog‘lanishi alladan boshlanadi. Xalq og‘zaki ijodining eng rivojlangan janrlardan biri alladir. Alla bolalar beshikdaligida, hali tili chiqmasidanoq aytiladi. Boshqacha talqin qiladigan bo‘lsak, beshik qo‘shig‘i ya‘ni bolaga ona suti bilan kiradi.

Onalar ana shu murakkab mas'uliyatni zimmlariga olganlar: o'tkir zakovat, tadbirkorlik, beqiyos insoniy mehribonlik evaziga o'zlari goh tushunib, goh tushunmay, „bolalarni tarbiyalab o'stirish bilan mamlakatning kelajak tarixini, demakki, dunyo tarixini ham tarbiyalab yetishtirganlar. Bu yo'lda qo'shiq ularga madadkor bo'lgan: bolalarni alla bilan uxlatganlar, yig'lasa - kuylab ovutganlar, erkalatganlar. Shu zaylda allalar, aytim-olqish, ovutmacholqlar, erkalamalar, qiziqmacholqlar va qaytarmacholqlar yuzaga kelgan.

Allada yaxshi tarbiya ko'rgan bola jamiyat o'rtasida, to'y hashamlarda, maktabda, o'qishda, ko'cha-ko'yda yoshi kattalar bilan muloqotda ota-onasining obroyi, uning shuhrati sifatida ta'riflanadi. Shuningdek bolani to'g'ri tarbiyalanishida ota-onaning o'rni katta bo'ladi. Bola tarbiyasiga ta'sir ko'rsatadigan yana bir omil bu maqollardir. Xalq og'zaki ijodida maqollarning o'ziga xos o'rni bor. U xalqning, bir necha avlodlarning aqlu-farosati hamda turmush tajribasining yakuni, ular donishmandligining mahsulidir. Bola ta'lim tarbiyasida maqollarni o'rni muhimdir. Maqollar ona vatanni sevishga uning har bir qarich yeri uchun kurashishga, mard, sadoqatli, qo'rqmas bo'lishga o'rgatadi. „Yurt qo'risang o'zarsan, qo'rimasang to'zarsan“, kasb-hunar egasi bo'lishga „yigit kishiga yetmish hunar oz“, ahil bo'lib mehnat qilishga „ko'pchilik qo'lda unum ko'p“, to'g'ri so'z va halol kishilar bo'lib kamol topishiga „Boshing qilich kelsa ham rost so'zla“, yaxshi odobli va oliyanob xulqli bo'lishga „Odob bozorda sotilmas“, „yalqovlik oxiri xo'rlik“, kabi maqollar bolalarni tarbiyali farosatli bo'lishga chaqiradi.

Ona yurtning omon bo'lsa,

Rangu roying somon bo'lmas.

Mehnatsiz rohat yo'q.

Egri ozadi to'g'ri o'zadi.

Ta'lim tarbiya jarayonida maqol va matallarning ham o'rni muhimdir. Maqollarni hayot qomusi, xalq og'zaki ensiklopediyasi o'ziga xos bir baddiy-tarixiy solnoma deyish mumkin ular insonlar aqlini o'tkirlashtiradi, nutqini ravshan va ta'sirchan qiladi, hayotda to'g'ri yo'lni tanlay bilishga, hayotiy jumboqlar va muammolarni tog'ri yechishga o'rgatadi. Shuningdek, maqollar o'z ijodkori bo'lmish xalqning dunyoqarashini, madaniy-maishiy hayotini, tafakkur xazinasini jamlovchi eng kichik og'zaki ijod namunalari sifatida juda qadimiydir. Inson tomonidan yaratilgan maqollarning ma'nosi keng va rang-barangdir. Ayniqsa maqollar she'riyati va didaktizmi bilan qadimdan mashhur bo'lib, ma'no jihatidan shu qadar boy va shu qadar keng, shu qadar rang barangki, ularda ijtimoiy hayotning eng murakkab muammolaridan tortib oilaviy hayotning eng kichik urf-odatlarigacha, oliy axloqiy me'yordan tortib kishilar xarakteridagi mayda-chuyda nuqsonlargacha, falsafiy dunyoqarashdan tortib eng kichik jonivorlarning xususiyatigacha o'z ifodasini topgan. Qisqasi tabiat va jamiyat hayotining biron-bir sohasi yo'qki, u maqollarda o'z aksini topmagan bo'lsin. Maqollar o'z navbatida pedagogika sohasida, ta'lim va tarbiya jarayonida bizga eng kerakli, vaqt sinovidan o'tgan ishonchli manba bo'lib xizmat qiladi. Albatta, biz ulardan o'z o'rnida unumli va o'rinli foydalansak maqsadga muvofiq bo'lar edi. Biz o'zaro muloqot ya'ni suhbatlashuv jarayonida o'z fikrimizni dalillash uchun xalq maqollaridan ko'p foydalanamiz. Bu narsa bizga nutqimizni go'zal, jozibali va ishonchli bo'lishida yordam beradi. Misol uchun farzand tarbiyasi haqida shunday bir fikr bor: „Sen

farzandingni tarbiyalama, eng avvalo o'zingni tarbiya qil. Farzandinga biror bir xato ishni qilmaslikni qancha uqtirsang ham o'sha ishni o'zing qilsang, farzanding sen kabi shu ishni aynan takrorlaydi. Farzand - oynadir, qush uyasida ko'rganini qiladi".Bola go'yoki yozilmagan oppoq qog'ozga o'xshaydi, oppoq qog'ozga qanday yozsang xuddi shunday yoziladi. Shunday ekan bola tarbiyasiga e'tiborsizlik va ma'suliyatsizlik bilan qarash mumkun emas. Bolaga uni o'z qadriyatlar, urf-odatlarini, milliyligini o'rgatish zarur eng avvalo bolani kitobga qiziqishini orttirish kerak. Bilamizki hech bir kitob, maqollar, ertaklar bolani yomonlikka, egrilikka yo'llamaydi. Biz qanchalar farzandimizga o'quvchilarimizga mehr berib, parvarishlab uni dangasalikdan asrab mehnatsevsr qilsak bola shuncha chiroyli gullab, o'sib shirali mevalar beradi. O'zbek millatining ma'naviy qiyofasini, o'zligini ko'rsatib beradigan xalq og'zaki ijodining namunasi maqollar ayniqsa muhim ahamiyatga egadir. Maqollarni o'rganish va o'rgatish yoshlarimiz ma'naviyatida o'z millatiga nisbatan hurmatini, qalbida faxr tushunchasini olib kiradi. Bola tarbiyasi uchun ota-ona qanchalar muhim o'rin tutsa uning o'qituvchisi hamda tarbiyachising ham o'rni huddi shunday muhim bo'ladi.

Xalq ta'limi vazirligining 2004-yil 26-fevraldagi 26-sonli hay'at majlisi qarori bilan „oila, mahalla, maktab“ konsepsiyasi qabul qilindi. Bu konsepsiyada belgilab berilgan vazifalarni hal qilish uchun: Vazirlikning tashabbusi bilan Respublikamizdagi har bir davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda „jamoatchilik maslahat kengashi“ tuzilib, joylarda tarbiyasi og'ir, xulqi buzulgan moyil hamda daydib yurgan bolalar bilan ishlash, ularning ta'lim-tarbiyasiga va „Oila, mahalla, maktab“ konsepsiyasini amalda joriy etishga e'tibor qaratildi. Maktabni oila bilan bog'lovchi vosita bu o'qituvchidir. O'quvchilar bilan ishlash, ularning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, ijtimoiy faoliyatini ta'minlash orqali ota-onalarga ta'sir ko'rsatish usullarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Bu borada maktab va oila aloqasini ta'minlovchi ota-onalar majlislari, bolalar tarbiyasiga aloqador muammolarni jamoa bo'lib hal etish kabilarning o'rnini inkor etib bo'lmaydi. Jumladan, „Bolangiz qanday o'qishini bilasizmi?“ , „Bolangizning odobi haqida suhbatlashaylik“ , „Mustaqil hayot bo'sag'asida“ kabi mavzularda olib borilgan suhbatlar ota-onalarning o'z bolalari haqida, ularning kelajagi haqida qayg'urishlariga sabab bo'ladi. Maktabda o'qitiladigan darslar, ularning mazmuni va eng asosiysi, shu har bir xatti-harakati ham bola dunyoqarashi shakllanishi ta'sir etuvchi omildir. Bola insoniy xislatlar: ezgulik, odamiylik, yaxshilikni ham, yomonlikni ham, eng avvalo, oiladagi kattalarning, ustozlarning xatti-harakatidan o'rganadi. Ota-onalar bilan bir qatorda tarbiyachi- o'qituvchilar o'z xulq-atvori bilan bolalar hurmatiga sazovor bo'lishlari, ularning hayot yo'lida o'rnak ko'rsatishlari kerak. Shunday muhitda tarbiyalangan bolagina ota-onani, qolaversa o'z ustozlarini hurmat qiladigan, mahalla-ko'ya o'zidan kichikni izzatlash, kattalarni hurmatlashni o'z o'rniga qo'yadigan, xulqli bo'lib voyaga yetishadi. Har bir tarbiyachi tarbiya san'atkori bo'lmog'i lozim. Bu bolalarni sevish san'atidir. Tarbiyasi og'ir, qarovsiz qolgan bolalarning ota-onalari bilan ishlash, ularni jamoatchilik kengashlariga olib chiqish, foydali mehnatga jalb qilish, to'garaklarga qatnashtirish, hunarmandchilikka o'rgatishni ta'minlash, har bir tarbiyasi og'ir bolaga jamoatchilik faollarini birlashtirish, vaqti-vaqti bilan ularning hisobotlarini tinglash lozim. Shu bilan birgalikda sinfda yoki sinfdan tashqarida har bitta

o'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda jonli muloqot qilib, ijobiy muhitni yaratishi kerak bo'ladi. Bu o'z navbatida o'qituvchining kommunikativ qobiliyatiga kiradi.

Bundan ko'rinib turibdiki, o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro yaqin munosabatidan asosiy maqsad:

- ✓ salbiy holatlarni vujudga keltiruvchi barcha jarayonlarga barham berish;
- ✓ o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarni hosil qilish;
- ✓ o'quvchilarni faollikka, erkin fikrlashga, o'z fikr-mulohazalarini cho'chimasdan bayon qilib unga tayanishga o'rgatish;
- ✓ o'quvchilarning yashirin qobiliyatlarini rivojlantirish;
- ✓ dars va darsdan tashqari jarayonlarda quvonch va shodlik kayfiyatini paydo qilish bo'lib hisoblanadi;

O'qituvchi bolaga bergan tarbiya bolani kelajakda qanday yetishishini ta'minlaydi, shu sababli tarbiyani bolaga turli jarayonlar vositasida singdiriladi. Vositalarning har bir vazifalari katta ahamiyatga ega.

Tarbiya jarayonlarining vazifalari:

1. O'quvchilarda ijtimoiy dunyoqarashni shakllantirish.
2. O'quvchilarda jamiyatga, vataniga muhabbatli va sadoqatli. Atrofdagi kishilarga axloqiy munosabatda tarbiyalash.
3. O'quvchilarda huquqiy madaniyatni tarbiyalash.
4. Atrof muhitga nisbatan to'g'ri munosabatda tarbiyalash.
5. Mehnatga to'g'ri munosabatini, kasb tanlashga jiddiy yondashuvda tarbiyalash.
6. Iqtisodiy tafakkurni, madaniyatni tarkib toptirish.
7. Tabiat va san'atdagi go'zallikni to'g'ri idkor etishga o'rganish estetik ong, idrok, mulohazasini shakllantirish.
8. Sog'lom, jismoniy, barkamol shaxsni tarbiyalash.

Tarbiya - ijtimoiy hayot hodisasi sifatida shaxs rivojlanishini bilan bog'liq. Shaxsning rivojlanishi tarbiyaning sifatiga bog'liq. Tarbiya jarayoni uzoq va murakkab davom etadi. Tarbiya ijtimoiy muhitning obyektiv va subyektiv omillariga tayanadi. Jamiyatning siyosiy tizimi va mafkuraga bog'liqligi obyektiv bo'lsa, tarbiya muassasalari o'qituvchilar, oila, tarbiyachilar, jamiyat tashkilotlari subyektiv omillar hisoblanadi. Shu bilan birgalikda bolani qayta tarbiyalash ham bor. Ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar, oilaviy sharoitning o'zgarishi, o'qituvchi shaxsidagi ayrim kamchiliklar asosida vujudga keladigan salbiy odatlarni, bola fe'l-atforidagi zararli sifatlarni yo'qotish qayta tarbiyalash deyiladi. Tarbiyalash - qayta tarbiyalashdan osonroqdir. Shuning uchun xatoni oldini olish kerak. Aks holda bola xulqini qayta tarbiyalashga to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Folklor // Bogatyrev P. G.** Xalq ijodiyoti nazariyasi masalalari. - M., 1971. - S. 450-496.
2. **Jahongirov F.**, O'zbek bolalar folklori.

3. "Milliy Tarbiya " Muallif: **Muhammadjon Quronov**, Hammuallif: I. **Daminov** ,
O.Bozorov, Sh.Akramova
4. O‘zbek xalq maqollari, Tuzuvchi : **Hosiyatxon Suvonqulova**
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid qarori, farmon va farmoyishlari. **2004**-yil **26**-fevral